

RESSENYES

TSETSKHLADZE, Gocha R. 1998.

The Greek Colonisation of the Black Sea Area. Historical Interpretation of Archaeology.

Historia Einzelschriften 121

Stuttgart: Franz Steiner Verlag. 336 p. + 44 fig. ISBN 3-515-07302-7

G.R. Tssetskhladze edita una nova recopilació d'estudis breus de diversos autors sobre alguns aspectes de la colonització grega del mar Negre. L'obra té com a objectiu tant la divulgació de les novetats, principalment arqueològiques, com la revisió crítica del material conegut, a la llum de les noves aportacions científiques. No és la primera vegada que Tssetskhladze encapçala una iniciativa d'aquesta mena, sinó que més aviat continua en la mateixa línia de treball, marcada per la voluntat de promoure un diàleg sobre el tema que involucra dues comunitats científiques, l'occidental i l'exsoviètica, distanciades durant molt de temps per raons polítiques i lingüístiques —*rossica non leguntur*¹. Per aquest motiu, malgrat que els autors dels articles tenen procedències molt diverses, totes les contribucions estan escrites en llengües científiques d'àmplia difusió i accessibilitat. D'altra banda, tal i com Tssetskhladze manifesta (p. 7), la selecció de les aportacions ha estat realitzada des de la convicció que només

una col·laboració interdisciplinària pot fer avançar el nostre coneixement sobre la colonització grega, i per això s'hi ha donat cabuda a contribucions d'arqueòlegs, historiadors, epigrafistes, lingüistes i filòlegs.

El volum consta de 16 articles, els títols i continguts dels quals passem tot seguit a enumerar.

1) Obre el recull l'aportació del mateix Tssetskhladze, «Greek Colonisation of the Black Sea Area: Stages, Models and Native Population» (p. 9-68), on s'exposa un ampli estat de la qüestió, a manera de capítol introductori. Prenent com a punt de partida la interpretació crítica de les dades arqueològiques, Tssetskhladze recorre les principals aportacions a l'estudi del desenvolupament de les colònies gregues en el litoral pòntic i de les relacions amb les poblacions locals. Amb una gran capacitat de síntesi bibliogràfica —de gran utilitat per a qualsevol que vulgui iniciar-se en el tema— i de judici crí-

1. Cf. p. e. G.R. TSETSKHLADZE-F. DE ANGELIS (eds.), *The Archaeology of Greek Colonisation. Essays dedicated to Sir John Boardman*, Oxford, 1994, o G.R. TSETSKHLADZE (ed.), *Ancient Greeks West and East*, Leiden (publicable ben aviat).

tic, Tsetschladze ens recorda, una vegada més, que en la mar Negra tampoc no hi ha un únic model de colonització i que tot treball endegat des d'aquest punt de vista empobreix la realitat.

2) En l'estudi de M. Vassileva, «Greek Ideas of the North and the East: Mastering the Black Sea Area» (p. 69-77), es desenvolupa la caracterització tipològica grega d'algunes poblacions situades a les zones orientals i septentrionals de l'ecumene (particularment, els frígis i els cimmericis). Vassileva considera que la concepció grega d'aquestes poblacions no responia en època arcaica a una vertader coneixement de les àrees geogràfiques involucrades, a causa de possibles contactes precoloniais, sinó que més aviat es tractaria d'un fenomen d'interacció cultural i de transvasament d'informació entre diferents pobles. La costa minorasiàtica sembla haver estat el nucli de gestació d'aquest fenomen que contribuï sensiblement a l'ordenació i concepció mítica de l'ecumene.

3) A. Fol, «Pontic Interactions: the cult of Sabazios» (p. 79-84), analitza la difusió del culte de la divinitat tràcia Sabazios al litoral pòntic occidental, concebut com un fenomen d'interacció «grecobàrbara».

4) M. Lazarov, «Notizen zur griechischen Kolonisation am westlichen Schwarzen Meer. Schriftquellen und archäologische Denkmäler» (p. 85-95), ofereix una actualització de les dades arqueològiques actualment disponibles sobre 6 colònies gregues de la costa occidental de la mar Negra: Apol·lònia, Anquíale, Mesèmbria, Odessos, Crunos i Bizone. L'autor esmenta les escasses fonts literàries que recullen informació sobre la colonització del litoral pòntic occidental, però les utilitza d'una manera merament referencial i, en algun cas, equivocada. Així, per exemple, quan, en parlar de Mesèmbria, Lazarov es refereix al passatge d'Estrabó VII, 6, 1, diu: «Nach Strabo (7.6.1) ist Mesambria eine alte thrakische

Stadt, die nach ihrem Gründer, Melsa, benannt wurde» (p. 90). El text d'Estrabó, estrictament, diu el següent: «εἴτα Μεσημβρία Μεγαρέων ἀποικίος, πρότερον δὲ Μενεβρία, οἶον Μένα πόλις, τοῦ κτίσαντος Μένα καλουμένου, τῆς δὲ πόλεως βρίας καλουμένης Θρακιστί» («tot seguit es troba Mesèmbria, colònia megaresa, que en un principi era anomenada Menebria, és a dir 'la ciutat de Mena', perquè el seu fundador es diu Mena i perquè 'ciutat' es diu 'bria' en llengua tràcia»). Segons Estrabó, doncs, el nom del fundador és Mena; el nom de Melses com a fundador de Mesèmbria es documenta en Esteve de Bizanci *s.u.* «Μεσημβρία: [...] οὕτω Μελημβρία ἢ Μέλσου πόλις» («així Melsèmbria és la ciutat de Melses»), però, segons el mateix Esteve de Bizanci, per una qüestió d'eufonia, s'anomena Mesèmbria (διὰ τὸ εὐφωνότερον λέγεται Μεσημβρία).

5) La contribució de K. Panayotova, «Apollonia Pontica: Recent Discoveries in the Necropolis» (p. 96-113), publica els resultats d'una excavació d'urgència realitzada a la necròpoli de la ciutat en el transcurs de dos anys (1992-1994). Panayotova classifica els tipus de tombes descobertes i el material arqueològic que s'hi trobà. L'autora dóna a conèixer també el contingut d'algunes inscripcions funeràries, la datació de les quals oscil·la a cavall entre els s. v-iv aC. Es tracta de textos molt breus, que contenen només el nom del difunt, sol o acompanyat d'alguna petita precisió, però la manca de criteris d'edició estrictament epigràfics fa que la informació sigui, ara per ara, del tot inutilitzable.

6) A. Avram, «P. Vinicius und Kallatis. Zum Beginn der römischen Kontrolle der griechischen Städte an der Westküste des Pontos Euxeinos» (p. 115-129), tracta d'establir quin fou el *terminus post quem* que marcà l'inici del control romà al litoral occidental del Pont. El seu estudi parteix de l'anàlisi d'una sèrie de vuit inscripcions, procedents de la ciutat de Cal·latis, en què es poden res-

seguir els esforços diplomàtics d'aproximació entre els representants de la ciutat grega (Aristó, fill d'Aristó, i el seu fill homònim) i els llegats romans a la zona (P. Vinici).

7) A «Megarian Colonisation in the Western Half of the Black Sea (Sister —and Daughter— Cities of Herakleia)» (p. 131-152), J. Hind esbossa el desenvolupament de l'activitat colonitzadora megaresa a la mar Negra, en un entorn clarament dominat pel monopoli colonial milesi. Hind destaca el fet que la participació megaresa en la colonització del Pont comencés relativament tard, en relació amb les colònies milèsies, i que majoritàriament estigués concentrada al litoral de ponent. L'única excepció a aquesta tendència seria la colònia heracleota de Quersonès Tàurica, a l'actual península de Crimea, per a la qual Hind proposa una datació de fin. s. v-in. s. iv aC; d'aquest mateix moment dataria la colònia, també heracleota, de Cal-latis, i ambdues fundacions haurien estat motivades per un seguit de conflictes socials esdevinguts en el si de la metròpoli, Heraclea Pòntica. Pel que fa al relat del Pseudo-Escimne sobre la fundació de la Quersonès pels heracleotes ἄμα Δηλίοισι (v. 831), Hind suggereix que es tracti d'una confusió entre l'ètnic Δήλιος, que designa els habitants de la coneguda illa ciclàdica, i l'ètnic Δηλιεύς, aplicat als habitants de la localitat beòcia de Δήλιον, a Tànagra; aquesta darrera localitat encaixaria molt més en el panorama d'una colonització dòria, encabdillada per la ciutat de Mègara, i posaria en dubte la teoria, fins ara generalment acceptada —però no històricament provada—, de la participació d'un contingent de jonis, procedents de l'illa de Delos, en la colònia de la Quersonès. Un testimoni indirecte a favor d'aquesta interpretació podria trobar-se en un conjunt de 26 *ostraca*, datables d'in. s. v aC i localitzats a l'assentament tàuric, amb noms majoritàriament megaresos, alguns beocis i tessalis, i només una minoria jonis. Una darrera proposta de Hind per a la colònia tàurica planteja la possibilitat que el primer

assentament heracleota se situés a la península de Mayachny, a 9 km a l'oest de la badia de Quarantina (Karantynna buxta), on se situà el posterior enclavament de la ciutat.

8) Y. Vinogradov, «The Greek Colonisation of the Black Sea Region in the Light of Private Lead Letters» (p. 153-178), treu a la llum quatre noves inscripcions gregues sobre làmines de plom, procedents de diferents punts de la geografia nordpòntica (Berezan, Olbia, Fanagòria i golf d'Odessa). Es tracta, segons l'editor, de quatre cartes privades, la datació de les quals està compresa entre fin. s. vi-2a meitat s. v aC. Amb aquests darrers exemples, Vinogradov. documenta un total de deu cartes privades —tres de les quals romanen encara inèdites—, de característiques similars, trobades al litoral septentrional de la mar Negra, un nombre molt destacable si hom té en compte l'escassetat d'aquesta mena de documents. Per aquest mateix motiu, creiem que els textos, que han estat objecte d'una primera aproximació per part de Vinogradov., hauran de ser estudiats amb més deteniment en un futur. Val a dir que les excel·lents fotografies i facsímils que acompanyen l'article en faciliten en gran mesura les tasques de lectura i d'interpretació.

9) Les relacions entre el treball del metall a les colònies nordpòntiques i a la seva metròpoli, Milet, són l'objecte de l'estudi de M. Treister, «Ionia and the North Pontic Area. Archaic Metalworking: Tradition and Innovation» (p. 179-199). Treister exposa la idea que els artesans grecs del litoral septentrional pòntic haurien produït objectes de metall per a la noblesa escita i es planteja quina mena de funció hauria pogut tenir aquesta artesanía grega en el desenvolupament de l'anomenat «Scythian Animal Style». Alguns motllos trobats en diferents enclavaments grecs nordpòntics (a Panticapèon i a Berezan, p. e.) mostren clarament la recurrència de motius documentats en peces de metall procedents d'assentaments

escites, però l'autor no pot desestimar la possibilitat que el treball l'haguessin dut a terme, en realitat, artesans no-grecs instal·lats en les primerenques colònies gregues de la zona.

10) J. Boardman, a «Olbia and Berezan: the Early Pottery» (p. 201-204), revisa alguns dels testimonis ceràmics més antics procedents dels dos enclavaments milisis i conclou que les peces es poden datar de fin. s. VII aC, concretament ca. 630 aC —per tant, una datació lleugerament posterior a la que dona Eusebi per a Òlbia, el 647/646 aC—. Aquesta data seria el *terminus post quem* per a ambdós assentaments, sense que hi hagi una clara prioritat entre l'un i l'altre. Boardman proposa també un model de colonització que parteix d'un primer assentament «pilot» a la península de Berezan —actualment una illa—, que possiblement hauria rebut el nom de Βορυσθῆνης; posteriorment, els colons s'haurien desplaçat cap al continent, remuntant les aigües del riu Ὑπανις (Bug), per a fundar una nova ciutat anomenada Ὀλβία «la pròspera, la feliç».

11) S. Solovev, «Archaic Berezan: Historical-Archaeological Essay» (p. 205-225), repren la qüestió de la història de l'assentament milisi de l'illa de Berezan, el que ha estat considerat el primer del litoral septentrional de la mar Negra. L'estudi es basa en la interpretació del material arqueològic i en moltes conclusions difereix de les idees exposades en el mateix volum per G.R. Tsetskhladze, que reconeix «how difficult it is, in the present state of our knowledge, to make a historical-archaeological interpretation of Berezan» (cf. p. 205 *Editor's Note).

12) El passatge del Pseudo-Escimne (v. 822-830) obre l'estudi de S.Y. Saprykin, «The Foundation of Tauric Chersonesus» (p. 227-248). L'autor destaca la importància de les rutes comercials del litoral nordoriental de la mar Negra, una regió que encapçalava la producció i el comerç del blat, per a moti-

var la fundació de la Quersonès Tàurica. La primera *apoikia* s'alça sobre les restes d'un assentament previ, a la península de Mayachny —segurament es tractava d'un *emporion* joni, la datació del qual recula fins a fin. s. VI aC—, i estava protegit per un mur de la població local, els taures. L'establiment de la *polis* va coincidir amb la creació del Reialme escita, sota la direcció d'una aristocràcia nomàdica hel·lenitzada i, per tant, interessada a obtenir vi, oli i altres productes grecs, de manera que la ciutat estava cridada a esdevenir un gran port de pas. L'extensió agrària esdevingué també una de les grans riqueses de la ciutat, però es va haver de dur a terme per la força, imposant-se a les tribus veïnes, particularment poc amistoses.

13) A la vista del material arqueològic G.A. Koshelenko i V.D. Kuznetsov, «Greek Colonisation of the Bosphorus» (p. 249-263), proposen una periodització del procés colonitzador del l'estret del Bósfor cimмери: un primer període correspondria al 580-560 aC, moment en què es funden les ciutats de Panticapèon, Nimfèon, Teodòsia, Mirmècion, Tiritace i Hermonassa, entre d'altres; una segona onada colonitzadora entre el 550-520 aC augmentaria considerablement els assentaments; en darrer lloc, la derrota jònia davant dels perses promouria un tercer desplaçament poblacional cap a les ribes de l'estret. Koshelenko i Kuznetsov revisen també les fonts literàries relatives a les principals fundacions d'ambdues bandes de l'estret, tot i que la informació resulta molt limitada. En darrer lloc aborden la qüestió de les relacions entre els colons grecs i les tribus nomàdiques escites, que podrien haver condicionat l'expansió grega, particularment a la part europea del Bósfor.

14) D. Asheri, «The Achaeans and the Heniochi. Reflections on the Origins and History of a Greek Rhetorical Topos» (p. 265-285), revisa totes les fonts grecoromanes relatives a aquestes dues poblacions pòntiques, els Ἀχαιοί i els Ἠνίοχοι, que

varen ser utilitzats amb una voluntat retòrica i didàctica com a paradigma de pobles grecs «barbaritzats», malgrat que segurament deuria tractar-se de pobles «bàrbars» hel·lenitzats.

15) Segons D. Braund, a «Writing and Re-Inventing Colonial Origins: Problems from Colchis and the Bosphorus» (p. 287-296), els relats de la història de la colonització en l'antiguitat es desenvolupen en un període posterior al moment de la colonització i corresponen a una necessitat tardana de definir els orígens d'una comunitat com a elements determinants d'una identitat cívica. L'estudi d'aquests relats, però, sovint demostra que eren objecte d'alteracions depen-

de les circumstàncies internes i externes d'una comunitat.

16) A.I. Ivantchik, «Die Gründung von Sinope und die Probleme der Anfangsphase der griechischen Kolonisation der Schwarzmeergebietes» (p. 297-330), partint de l'anàlisi del conjunt de les fonts literàries relatives a la fundació de la colònia de Sinope i, a la llum de la informació que contenen, es planteja la data de l'inici de la colonització del litoral septentrional de la mar Negra.

Marta Oller

Universitat Autònoma de Barcelona
Departament de Ciències de l'Antiguitat
i de l'Edat Mitjana

MANEL GARCÍA SÁNCHEZ. 1999.

Las mujeres de Homero.

València: SEMA (Universitat de València).

Monografías del SEMA, núm. 1, 138 p.

El *Seminario de Estudios sobre la Mujer en la Antigüedad*, dirigit per Carmen Alfaro Giner sota el recer del Departament d'Història Antiga de la Universitat de València, enceta amb *Las mujeres de Homero* una col·lecció de monografies orientada cap al seu àmbit de docència i recerca, que s'afegeix a la publicació de les actes de les seves sessions anuals. El seu autor, Manel García, és un jove investigador vinculat al Departament d'Història Antiga de la Universitat de Barcelona i ja col·laborador habitual del SEMA en tant que una de les seves línies d'investigació és la història de la dona, no només a la Grècia antiga sinó també a l'Imperi persa —sobre aquest darrer tema té previst un capítol a *Beyond the labor matronalis: women and labor in ancient times* (València), a punt de publicar.

Las mujeres de Homero no pretén ser més que un estat de la qüestió sobre el retrat de la condició femenina presentat per la *Ilíada* i l'*Odissea*, la primera síntesi de conjunt publicada sobre aquest assumpte tan com-

plex i fins i tot polèmic, en la qual l'autor no es limita a informar de les diverses posicions, seguint en tot moment de ben a prop els textos homèrics, sinó que hi pren partit. I el resultat és una visió coherent de la dona homèrica en els seus diversos aspectes —les virtuts i els vicis femenins, el matrimoni, la maternitat i les tasques que els són assignades— a partir dels exemples de les figures femenines que es troben als poemes, siguin deesses, magues, reines, princeses, concubines o bé esclaves.

En primer lloc, les virtuts pròpies de les dones lloades pel poeta —bellesa, virginitat, submissió...— apareixen no com a fins en si mateixos sinó com a instruments que augmenten la glòria dels herois, de la mateixa manera que els seus vicis —covardia, falsedat, poder de seducció...— van en detriment de l'honor també dels homes. Unes i altres configuren una moral i uns models femenins diferents de l'excel·lència dels guerrers, a la qual estan subordinats.